

LA CASA DEL CARRER SENSE NOM

Josep Maria Babí Guimerá

Un bon dia l'Armi ens va portar un document prou interessant que havia trobat a l'Arxiu Contemporani de Barcelona. Es tractava d'una llicència d'obres de l'any 1925 per edificar a un solar situat al carrer Joaquim Valls, cantonada al carrer N (?), 'barriada de Las Roquetas'.

Me'l va passar perquè me'l mirés i en treïés un article per la revista de l'Arxiu. Que havia de dir jo? La veritat es que no en tenia massa ganes però el que vaig anar trobant em va engrescar. I al final va sortir un escrit que no tan sols vol parlar del Nou Barris de les primeres dècades del segle XX si no també i per extensió, del territori i la circumstància històrica en que estava involucrat.

El carrer N va resultar ser el de Borges Blanques, carrer sense cap edificació rellevant que no va rebre nom fins l'any 1931, originàriament dedicat a Ramón Borjas Donat, que visqué a aquest indret i tingué un bar a aquest carrer. Posteriorment, el 1941, va canviar a Borjas Blancas, nom dedicat a aquest municipi capital de la comarca Les Garrigues. Aquest nom en èpoques recents va ser catalanitzat i va quedar tal com el coneixem ara: Borges Blanques.

El carrer N anava del carrer Joaquim Valls a un paratge ocupat pel torrent del Xicu o de Tissó, que tenia a l'altre costat un gran descampat que en el futur estaria ocupat pel camp de futbol que en deien 'de les Roquetes' i que seria utilitzat per el C.F. Montañesa acabat de fundar aquell mateix any de 1927, quan va haver de deixar, un quart de segle més tard, els terrenys que havien d'ocupar les 'viviendas del Gobernador'.

L'expedient del permís anava a nom de Manuel Casuso (ningú actualment en el barri recorda aquest nom). Demanava un permís per edificar en un solar de la seva propietat.

El permís estava certificat per l'alcalde Josep Maria Pi i Suñer encara que el vist i plau el donava l'alcalde accidental J. Casanovas. El projecte estava signat per l'arquitecte Damià Vives i Roura, que va fer moltes cases per Nou Barris i Horta. (Gaudí encara estava viu. El 16 de juliol del 1923 començaven les obres de l'església de santa Engràcia sota la direcció de l'arquitecte diocesà Enric Sagnier encara que l'acte oficial de la col·locació de la primera pedra no va tenir lloc fins al dia 6 de gener del 1924. La inauguració oficial tingué lloc el 15 de juliol de 1928. L'Exposició Internacional de Barcelona es va celebrar l'any següent, el 1929).

L'edifici a construir segons la llicència d'obres era una casa potent, la més gran del barri en aquell temps i havia d'estar dotada de molts avenços per l'època tal com s'especifica a l'esmentada llicència:

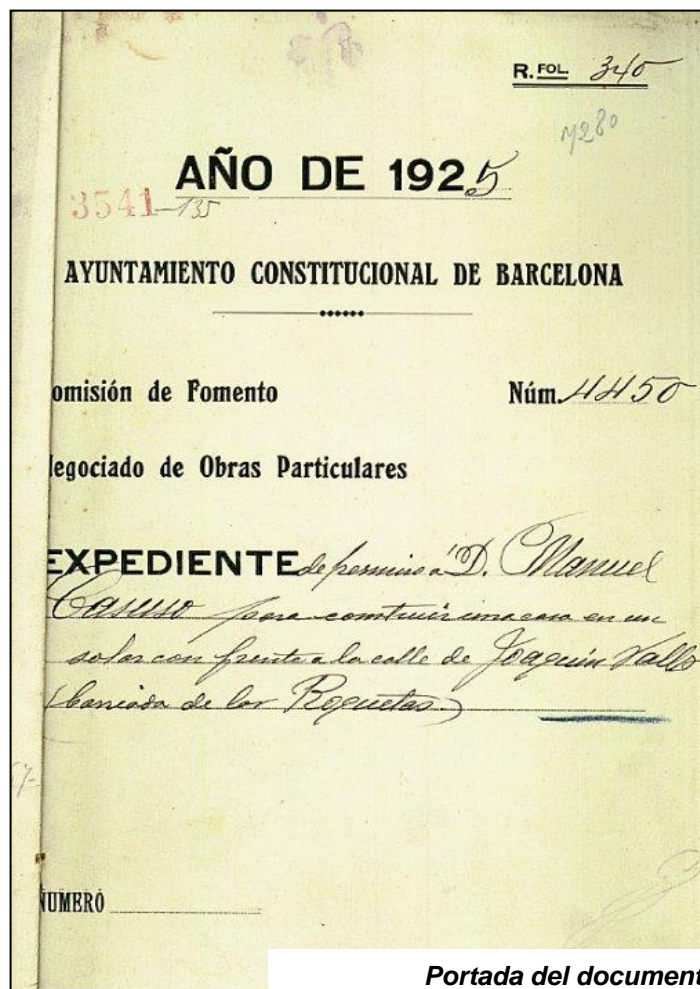
-Havia de constar de planta baixa i dos pisos, cadascun de més de 120 metres quadrats el que feia una

superfície construïda de 362,7 metres quadrats (val a dir que al barri de Prosperitat l'any 1925 hi havia poques casetes, la gran majoria de planta baixa), carrers sense asfaltar i torrents que baixaven de forma amenaçant quan plovia més del compte.

-Dipòsits d'aigua suficients per assegurar un cabdal mínim de 250 litres d'aigua potable per cada habitatge.

-Protecció de teles metàl·liques a tots aquells llocs de l'escala que estiguessin a menys d'un metre de las làmpades de gas mancades de tub protector (l'Associació de Propietaris es va fundar l'any 1925 i no es va fer el primer projecte d'enllumenat elèctric fins el 1927).

-Es determina que a la part superior de les habitacions es deixaran uns buits de, com a mínim, 25 centímetres quadrats (el que avui en diríem càmeres d'aire) per evitar acumulacions de gas i que en realitat servien per regular la temperatura exterior: fresca a l'estiu i caloreta a l'hivern.

Portada del document

-Es regula la construcció d'un dipòsit de latrines, claveguerons i fosses sèptiques.

-El propietari ha de construir la vorera i tancar amb una reixa l'entrada al carrer tot posant-hi un rètol que digués 'Urbanización particular'.

Com a curiositat val a dir que, tal com passava en aquells llocs dels afores de Barcelona en aquells temps, el municipi no reconeixia la urbanització que pogués fer el propietari i es reservava la facultat d'establir noves alineacions i rasants diferents a les que s'haguessin fet sense pagar cap indemnització.

Però a tot això, qui era aquest Manuel Casuso? Semblava una persona culta per la seva lletra i el florit de la seva signatura. La casa que es construïa tenia fins i tot tocs estètics modernistes a la façana: esgrafiats i finestres geminades amb petites columnes. La pila de papers que conformaven l'expedient estava al costat dels llibres de Nou Barris que estava classificant l'Antonio. Els va agafar i els va fullejar i, de cop, va exclamar:

-Ai carai! Mira que diu aquí!

De seguida vaig agafar el full que estava examinant i, efectivament, allà hi era la resposta: hi havia la petició manuscrita als 'Servicios Técnicos Municipales' de 'Yo, Manuel Casuso Martínez, vecino de esta Ciudad con domicilio en la calle de la Lealtad nº 3 (Cárcel de mujeres – Jefatura).

Bingo! Ja el teníem.

Una petita recerca a l'hemeroteca em va confirmar el que ja em veia a venir: el tal Casuso era ni més ni menys que el director de la tristament famosa presó de dones de la Reina Amàlia. Tot coincidia. El carrer de la Lealtad, avui catalanitzat com Lleialtat, encara existeix. En Manuel Casuso va néixer a L'Havana, Cuba, l'any 1874. El cognom ens remet a arrels muntanyenques perquè té l'origen a Cantàbria. Vingut a Espanya quan la independència de l'illa el 1898, es veu que va fer carrera al món de l'Administració i més concretament al penitenciari. I no tan sols això, també era un personatge al món social. Així el trobem el setembre de 1924 en una recepció de compliment a l'alcalde Dario Romeu i Freixa, Baró de Viver, recentment nomenat, i més endavant, el gener de 1930 en un homenatge a José Torres Vilalta (Toresky), creador de la radiobeneficència.

Presó de l'Amàlia 1936

GARROTE VII. Ramón Casas 1894.
Oli sobre tela 127x166. Museu Reina Sofía

La presó de la Reina Amàlia (o popularment dita Presó Amàlia) va ser un centre penitenciari massificat i de condicions inhumanes també conegut com a Presó Vella o La Galera.

Com explica la revista *La Torre de Barcelona*, durant gairebé cent anys, de 1839 a 1936, entre la Ronda de Sant Pau, el carrer de la Reina Amàlia, el carrer de la Cera i el carrer Lleialtat (aleshores districte cinquè, el barri Xino, vaja) els habitants de Barcelona hi podien trobar una sinistra instal·lació penitenciària, coneguda popularment com Presó d'Amàlia, en honor a la tercera esposa del rei Ferran VII. Aquest centre és recordat com un dels més foscos i inhumans de la ciutat. Avui, en el seu lloc, hi trobareu la plaça de Josep Maria Folch i Torres i l'Institut Milà i Fontanals.

La presó va aprofitar l'edifici de l'antic convent de Sant Vicenç de Paül que s'havia construït el 1833. Dos anys més tard, la desamortització i l'anticlericalisme van expulsar els monjos i l'edifici va ser incendiat. Va ser sobre aquelles restes que s'hi va construir la presó.

En els seus inicis, aquest centre acollia tant homes, com dones, infants i ancians. Fou a partir del 1904, amb l'obertura de la presó Model al carrer Entença, que quedà reservada a les dones i començà a ser coneguda també com la Presó Vella. La seva capacitat no arribava als 300 reclusos tot i que va arribar a haver-hi prop de 1.500 l'any 1847. Aquest excés va endurir la vida dels interns amb unes condicions higièniques que propiciaven malalties i morts. Era un fet habitual que els reclusos fessin vida als patis, a causa del reduït espai en què es trobaven. La corrupció dels funcionaris i l'escassa alimentació eren situacions recurrents. A més, al costat mateix de la presó, hi havia el Pati de Corders, on es duïen a terme actes públics d'execució a garrot dels condemnats a mort.

El centre, oficialment anomenat Casa Municipal de Corrección, era gestionat per l'Ajuntament. La duresa que allà es vivia es veia reflectida en el reglament del règim intern del centre. Aquí va estar empresonat Prat de la Riba, detingut arran de la reproducció per *La Veu de Catalunya* diari del que llavors era director, d'un article del diari de Perpinyà *L'Independent*. *La Veu* reproduí el 17 de març de 1902 l'article publicat al diari rossellonenc. En aquest, on s'exposava la situació dels vinaters rossellonesos i les seves protestes envers el Ministeri d'Hisenda francès per la pujada d'impostos i que acabava així: *c'est l'entente avec nos voisins de Barcelona pour rendre la Catalogne libre.*") l'autoritat militar espanyola hi veié una incitació al separatisme.

A partir de 1904, amb la seva reconversió en presó de dones, les condicions van millorar relativament però durant els primers anys del segle XX, la presó d'Amàlia acollí preses dones acusades de delictes comuns, prostitutes, però també polítiques, anarquistes i lliurepensadores i insubmises, totes provinents de les classes populars'. Les epidèmies feien estralls degut a la insalubritat. Les cel·les humides, brutes, fredes i mal ventilades eren compartides. Les preses eren vigilades a tot hora per les monges que regentaven el penal i que tractaven de 'redreçar-les'.

Allà van estar preses dones com Amàlia Domingo, escriptora, novel·lista i espiritista, Conxa Pèrez, anarquista que intervingué en diverses vagues revolucionaries del moment i Teresa Claramunt, treballadora del ram tèxtil de Sabadell i fundadora d'un grup anarquista. Però també Enriqueta Martí coneguda com la Vampira del Raval, que va morir a la presó el 1913 d'un càncer d'úter abans de ser sentenciada. Val a dir que en aquells anys, Barcelona vivia sota el sotrac i l'estat d'alarma que van produir els fets de la Setmana Tràgica. I també María Yáñez, aquesta de nom artístic *la Bella Dorita*, que va passar dos dies entre reixes per, és clar, escàndol públic.

L'anarco enderrocament de la presó

El divendres 26 de maig de 1899 el diari *El Diluvio* dedicava la seva portada a 'Les presons de Barcelona'. En un duríssim article, el cronista censurava l'estat calamitos de la presó *'situada en el antiguo convento de la calle 'Lleialtat'...ruinoso edificio que se desmorona por todos lados y en su interior se revuelven con dificultad setecientos seres humanos cuyas vidas estan envenenadas por la anèmia y la tuberculosis...*'

En aquest punt voldria recordar a Concepción Arenal (1820-1893), una revolucionària precursora feminista, periodista, escriptora i...visitadora de presons com a inspectora de les presons de dones, nomenada pel ministre de *Gràcia i Justicia*, *inspectora de cárceles de mujeres*. Així es va convertir en la primera dona que va rebre el títol de 'Visitadora de presons de dones'. Des de aquesta talaia va poder observar de primera mà les pèssimes condicions de vida que patien les dones empresonades i l'explotació a què estaven sotmeses pels alts funcionaris dels centres penitenciaris envers els treballs forçats (generalment confecció de filats) a què eren obligades. Llurs beneficis que, teòricament havien de repercutir en la millora de la seva qualitat de vida, massa sovint desapareixien a les butxaques dels directors de les presons (als interessats els recomanaria la pel·lícula 'Concepción Arenal, la visitadora de presons' de l'any 2012, disponible a TV3 a la carta).

Durant la dècada de 1890, arran del mur de la presó d'Amàlia, a l'anomenat Pati dels Corders, el botxí Nicodemes Méndez es va encarregar d'ajusticiar alguns delinqüents condemnats a mort, per mitjà del mètode del garrot vil, com Isidro Mompart i Aniceto Peinador condemnats per assassinat, o l'anarquista Santiago Salvador, acusat de l'atemptat amb bomba al Liceu.

Aniceto Peinador era un modest enquadernador de 19 anys, amant de la poesia. A la seva execució hi va estar present un desconegut que es va quedar prenent apunts en un quadern. Era un jove de 27 anys, amic del metge forense que estava present, es deia Ramón Casas.

El pintor Ramón Casas va evitar el morbo en el seu quadre: evita centrar l'atenció en el cadafal i el pinta amb tonalitats gris, ocre i negre, des d'un punt vista alt, per darrera de la multitud cosa que no deixa veure els seus rostres i embolicat tot per una boirina que li permet difuminar el cadafal, els soldats i els frares de la confraria de la *Purísima Sangre* que li donen al quadre un to encara més tètric. Recrea un fred dia d'hivern en què la massa anònima s'ha congregat per ser capaç de convertir un fet tan lamentable com es l'execució de una pena de mort en un espectacle.

Sota un cel de color plom es deixen veure monòtons edificis groguencs i fàbriques de les que sobresurten xemeneies que llencen a l'atmosfera un fum encara més fosc. El quadre es completa amb la visió de part de les nues tapias de la presó amb la garita del sentinella presidint les sinistres parets. La descripció, millor que una fotografia, no pot ser mes descarnada.

Durant aquells temps la presó va ser coneguda també, com La Galera, ja que les recluses estaven obligades a treballar en la confecció de filats. Els beneficis de la feina havien de revertir en les millores de les condicions de vida de les dones preses.

Aquesta era la situació que va heretar en Manuel Casuso quan es va fer càrrec de la direcció de la Presó Vella uns anys després i no se'ns fa estrany que volgués aïllar-se, ell i la seva família de tanta insalubritat i misèria i es fes construir una residència amb les comoditats de l'època entre horts i vinyes, als afores de Barcelona i, molt probablement, com alt funcionari que era, gaudiria

d'automòbil oficial amb qui sap si fins i tot amb xofer. Per arribar-hi estava l'antic camí de can Dragó (des de l'any 1946 carrer d'Argullós) que naixia al Pont del Dragó i arribava fins els 'Cuarenta Metros' (des de l'any 1942 Via Júlia) a tocar de la casa.

I ara, si em permeteu una reflexió i a la vista d'aquests antecedents (digueu-me mal pensat) no creieu possible que part dels guanyats de La Galera haguessin pogut arribar a Nou Barris en forma de totxos i ciment?

L'any 1931 quan la proclamació de la República, la presó va ser assaltada i alliberades les dones que estaven empresonades la qual cosa no va evitar que, quan les autoritats restabliren la situació les recluses tornessin a l'antiga presó.

El mes de maig de 1936, la *Dirección General de Prisiones* i el Ministre de Justícia acorden el trasllat de les recluses a un nou local '*que serà construïdo en las afueras de Barcelona*' (us sona això? La presó de la Trinitat no serà construïda fins l'any 1963...). Què va passar amb elles és una incògnita, però podria ser que algunes acabessin a la presó de Les Corts, la substituïda de la Presó Vella i lloc de repressió durant el franquisme.

La pressió popular per tancar la presó de Reina Amàlia ja feia anys que durava quan finalment, el 1936, els anarquistes la van començar a esfondrar a pic i pala. Va ser el dia de l'alçament militar a Barcelona, el 19 de juliol. La presó va acabar de ser enderrocada totalment l'octubre d'aquell mateix any i el govern denuncià les males condicions que els règims monàrquics anteriors a 1931 havien imposat allà, però en Manuel Casuso no es va quedar sense feina. Al tancar la Presó Vella la *Dirección General de Prisiones*, el va destinar a la presó Pilats, presó provincial de Tarragona.

Veïns de festa davant de la casa, al carrer Borges
Foto: Fons AHRNB, Anys 40

El dia 22 de juliol de 1936, com a conseqüència de la revolta militar contra el govern legítim de la República, militants anarquistes de la ciutat de Tarragona, esperonats per milicians armats vinguts de Barcelona, van obrir les portes de la presó i van alliberar tots els reclusos sense distincions, tant polítics com comuns. Tanmateix, quatre dies més tard d'aquesta acció que simbolitzava la revolució, ingressarà el primer intern acusat d'activitats feixistes: la presó es tornava a omplir

L'edifici a l'actualitat
Foto: AHRNB

i en Manuel Casuso Martínez va ser un d'ells: de la presó de Pilats sortiran per a ser afusellats els 8 sentenciats a penes de mort pels Tribunals Populars i entre ells estava en Manuel Casuso. Va ser conduït al turó de l'Oliva on el van afusellar el dia 30 del mateix mes.

El turó de l'Oliva, prop del centre de Tarragona i de 92 m d'altura, durant la guerra de 1936 i la postguerra, va ser lloc d'afusellaments, els quals continuaren realitzant-s'hi fins febrer de 1944.

La casa del carrer de les Borges Blanques cantonada al carrer Joaquim Valls que, des de la urbanització del carrer allà pels anys 40 ja porta el número 1, s'ha conservat prou bé durant el seus gairebé 100 anys de vida. Això diu molt de la bona qualitat dels materials emprats per l'arquitecte d'en Manuel Casuso.

El cor L'Ideal d'en Clavé, (fundat l'any 1930) des de principis dels anys 1950 va fer servir el local dels baixos com a sala d'assaig i, quan l'entitat va marxar, s'hi va instal·lar una fusteria fins farà uns cinc anys que el va passar a ocupar una sabateria xinesa.

L'habitatge, completament reformat, actualment està dividit en quatre departaments, la propietat n'ocupa un d'ells i els altres tres són de lloguer. El local on hi ha la sabateria pertany a un altre propietari.

Després de tants anys, ningú se'n recorda ja de Damià Vives, aquell arquitecte que va obtenir el títol un divuit d'agost de 1902 en plena onada modernista, i molt menys del propietari cubà, director de presons, que poc va poder gaudir de la casa ja que va anar a morir per les bales a cent quilòmetres del carrer sense nom.

Bibliografia

La Torre de Barcelona, revista digital

Masala, revista digital d'informació de Ciutat Vella

Llibertat.cat. Portal d'informació i opinió de l'esquerra independentista.

Francesc Pujol 2001. *Relligant Nou Barris*. Ed. AHRNB, Ajuntament de Barcelona Districte de Nou Barris.

Fulles Històriques de Sant Andreu de Palomar. Joan Clapès i Corbera, Prev. Vol. I, part II, pag. 119 a 122.

El Diluvio 18990526

Hemeroteca de *LA VANGUARDIA* 19240919-19300103-19310415-19360527

Arxiu Històric de la ciutat de Tarragona

Anuari d'Arquitectes, any 1924.

Agraïments a: Jordi Sánchez, Montse Argente, Nuria Suriñach i Arnaldo Gil per les seves aportacions.